

KAZAK TÜRKÇESİNDE GEÇEN ESKİ TÜRKÇE KELİMELER

Talip YILDIRIM*

Duygu KOCA**

Özet:

Kazaklar, 15. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu Hanlığı'nın parçalanmasından sonra teşekkül etmiş olan bir Türk boyudur. Kazak Türkleri, Türk boylarının kuzey, yani Kıpçak koluna; Kazak Türkçesi de Kıpçak lehçe grubuna dâhil edilmektedir. Türk lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. Bu çalışmada, Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan'ın hazırlamış olduğu Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nden hareketle günümüz Kazak Türkçesinde yaşayan Eski Türkçe kelimeler tespit edilmeye ve bu kelimelerin tarihsel süreçteki durumlarını gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kazak, Kazak Türkçesi, Eski Türkçe, kelime, tarih.

Old Turkish Words in Kazakh Turkic

Abstract:

The Kazakhs are a Turkic tribe that emerged in the second half of the 15th century after the collapse of the Golden Horde Khanate. The Kazakhs belong to the Northern Turkic tribes, that is the Kipchak, and so their language belongs to the Kipchak dialects group. Kazakh is the Turkic dialect spoken in the largest area of all Turkic dialects. Kazakh is, today, spoken by the Kazakhs living in Kazakhstan, eastern Turkistan, Uzbekistan and Turkmenistan. In this study, we have found out the Orkhun Turkic words still living in contemporary Kazakh through examining the Kazakh-Turkish Dictionary prepared by Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov and Vehbi Başkapan and showed their conditions through the historical process.

Key words: Kazakh, Kazakh Turkic, Orkhun Turkic, word, history.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. yildirimtalip@hotmail.com

** Araş. Gör., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. duygu.koca@usak.edu.tr

Giriş

“Kazaklar, 15. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu Hanlığı'nın parçalanmasından sonra teşekkül etmiş olan bir Türk boyudur. Türkistan bozkırlarını yurt edinmişlerdir. Büyük çoğunluğu 20. yüzyıl başlarına kadar konargöçer olarak yaşamıştır. Kazaklar esas itibarıyla bugün Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Kazakistan'ın dışında Doğu Türkistan'da bir milyondan fazla ve Moğolistan'da da yüz binin üzerinde Kazak nüfusu vardır. Kazakistan 2.960.000 km²'lik, zengin yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip geniş bir ülkedir.” (Ercilasun 2007: 431)

“Kazak Türkleri, Türk boylarının kuzey, yani Kıpçak koluna; Kazak Türkçesi de Kıpçak lehçe grubuna dâhil edilmektedir. Türk lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır. Kazak Türkçesi, Kıpçak lehçelerinden en çok Karakalpak ve Nogay lehçeleriyle benzerlik göstermektedir. Kazak Türkçesi, Kazak boyunun hayat şartları içerisinde, serbest bir gelişme imkânı bulmuştur. Dinî kültür merkezlerine uzak olması sebebiyle, din eğitimi küçük bir zümrenin dışına çıkmamıştır. Bu yüzden diğer Türk lehçelerine göre, Kazak Türkçesinde Arapça ve Farsçanın etkisi oldukça azdır. Kazak Türkçesi; kuzey doğu kolu, güney kolu ve batı kolu olmak üzere üç kola ayrılmaktadır. Bunlardan kuzey doğu kolu çağdaş yazı dilinin temelini oluşturur. Kazak Türkleri 1923 yılına kadar Arap alfabesini kullanırlar. 1928'de Latin alfabesine geçerler. Ancak 1940 yılında bu alfabeden de vazgeçilerek Kiril alfabesi kabul edilir. Bağımsızlığa kadar eğitim dili olarak Rusça kullanılır. Bağımsızlık ilan edildikten iki yıl sonra 28 Ocak 1993'te Yeni Anayasa'nın kabulü ile birlikte Kazak Türkçesi resmî dil olarak kabul edilir.” (Buran-Alkaya 2001:193)

Bu çalışmada, Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan'ın hazırlamış olduğu *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*'nden hareketle günümüz Kazak Türkçesinde yaşayan Eski Türkçe kelimeleri tespit etmeye ve bu kelimelerin tarihsel süreçteki durumlarını göstermeye çalıştık.

altı: “altı” (KzTS, 42), (... altı sir tokuz oguz... BK D1).

(EDPT, 130 ‘altı’), (KATS, 36 ‘altı’), (HATS, 41 ‘altı’), (ÇTS, 38 ‘altı’).

Ramstedt: al-, Räsänen: al-, Hartmann: alt-dı (KBS I-67).

altın: sarı renkli, kolay işlenen, yüksek değerli paslanmaz metal (KzTS, 42), (... altın kümüş işgiti kutay buşsuz ança birür... KT G5).

(EDPT, 131 ‘altın’), (DLT I, 52-10 ‘altın’), (HATS, 42 ‘altın’), (KTS, 8 ‘altın-alşın-altın-alşın’), (ÇTS, 38 ‘altın’).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (altın). Orta Türkçede altın olarak geçer. Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Németh, Türkçe altunu Moğolca al-

tan biçimiyle birleştirmekle yetinmiş, kökeni üzerinde durmamıştır. Ramstedt, altun biçiminin başında Türkçe al ‘kızıl’ sözünün geçtiğini dile getirmiştir. Daha sonra Eski Türkçe altun ve Moğolca altan biçimlerinin Türkçe al ‘kızıl’ ve Korece ton ‘değerli metal’ sözlerinden oluştuğunu yazmıştır. Bu görüşü Räsänen de benimsemiştir. Ancak, Doerfer Türkçede ton ‘metal’ sözünün geçmediğini vurgulayarak bu açıklamaya katılmamıştır. (TDES, 9)

anda: “orada, o yerde” (KzTS, 44), (anta içreki bodun kop maña körür... KT G2).

(EDPT, 176 ‘anta’), (DLT I, 109-15 ‘anda’), (KTS, 9 ‘anda-anēa’), (ÇTS, 43 ‘anda’).

apa: “1. abla, yakın akrabalar arasında yaşı büyük olan hanım; 2. anne, ana” (KzTS, 47), (... bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış... BK D12).

(EDPT, 5 ‘aba’), (DLT I, 86-12 ‘apa’), (KTS, 1 ‘aba’; 69 ‘ebe’), (ÇTS, 45 ‘apa, apā’; 339 ‘epe’).

ara: “arasında, içinde” (KzTS, 48), (... temir kapıgka tegi konturmuş ekin ara... KT D2).

(EDPT, 196 ‘ara’), (DLT I, 87-19 ‘ara’), (HATS, 47 ‘ara’), (KTS, 10 ‘ara’), (ÇTS, 46 ‘arā’, ‘ara’).

arıl-: “kurtulmak, tahliye edilmek, serbest kalmak” (KzTS, 52), (... yir sayu bardıg kop anta alkıntıg arılıg... KT G9).

(EDPT, 229 ‘arıl-’), (HATS, 51 ‘arıl-’), (KTS, 11 ‘arıl-’), (ÇTS, 50 ‘arıl-’).

aş: “aç, karnı aç, yemek yememiş” (KzTS, 57) (... içre aşsız, taşra tonsuz, yabız yablak bodunta üze olurtum... KT D26).

(EDPT, 17 ‘a:ç (a:c)’), (DLT I, 79-3 ‘aç’), (HATS, 24 ‘aç’), (KTS, 1 ‘aç’), (ÇTS, 6 ‘aç’).

at: “1. isim, ad (KzTS, 54), (... türük bodunug atı küsi yok bolmazun... KT D33–KT D25),

(EDPT, 32 ‘a:t (a:d)’, (DLT I, 78-23 ‘at’), (HATS, 59 ‘at’), (KTS, 2 ‘ad’, ‘aē’; 15 ‘at’), (ÇTS, 8 ‘ad’; 66 ‘at’).

2. atgillerden, binme, yük çekme veya taşıma gibi hizmetlerde kullanılan memeli hayvan” (KzTS, 54), (... oplayu tegdi ol at anta tüşdi... KT K4).

(EDPT, 33 ‘at’), (DLT I, 16-17 ‘at’), (HATS, 59 ‘at’, ‘aş’), (KTS, 15 ‘at’, ‘aş’), (ÇTS, 66 ‘at’, ‘aş’). Eski ve yeni bütün diyalektlerde at olarak geçer (TDES, 24).

aya-: “acımak, korumak” (KzTS, 58), (... Kül Tiginin altunun, kümüşin, agısın barımın tört bıj yılıksın ayagma Tuygut bu... KT GB).

(DLT I, 271-13 ‘aya-’), (KTS, 17 ‘aya-’), (ÇTS, 74 ‘aya-’).

ayt-: “demek, söylemek” (KzTS, 32), (...öd tenri aysar kişi oglı... KT K10). (EDPT, 267 ay-), (DLT I, 216-4 ayıt-), (HATS, 67 ayt-, 64 ay-, 66 ayıt-), (KTS, 19 ayt-, 17 ay-, ayd-, 18 ayıt-), (ÇTS, 80 ayt, 76 ayd-, 77 ayıt-).

basın-: “üstünlük göstermek, bastırmak” (KzTS, 81), (... az teyin ne basınalmı? ... T B II 4 / basın- yenilmek anlamındadır.) Kelime diğer dönemlerde de yenilmek anlamında kullanılmıştır.

(EDPT, 374 ‘basın-’), (DLT II, 116-7 ‘basın-’), (HATS, 79 ‘basın-’), (ÇTS, 104 ‘basıl-’).

bar-: “var, mevcut” (KzTS, 78), (... Tenri yarlıkadukın için, özüm kutum bar için kagan olurtum... BK K7).

(EDPT, 353 ‘bar’), (DLT I, 44-13 ‘bar’), (HATS, 77 ‘bar’), (KTS, 23 ‘bar’), (ÇTS, 100 ‘bar’).

bar-: “varmak, gitmek” (KzTS, 78), (... Türgiş bodun yağı bolmuş, Keşeres tapa bardı... KT D 39).

(EDPT, 354 ‘bar-’), (HATS, 78 ‘bar-’), (KTS, 23 ‘bar-’), (ÇTS, 101 ‘bar’).

bay-: “1. varlıklı, zengin; 2. koca, eş” (KzTS, 72), (çığaġ bodunug bay kıtlım... KT G10).

(EDPT, 384 ‘ba:y’), (DLT I, 349-13 ‘bay’), (HATS, 82 ‘bay’), (KTS, 25 ‘bay’), (ÇTS, 108 ‘bay’).

ber-: “vermek, bir şeyi bir kimseye iletmek” (KzTS, 87), (... alp erin ölü-rüp balbal kılı bertim... BK G7).

(EDPT, 354 ‘bér-’), (DLT I, 134-22 ‘bér’), (HATS, 89 ‘bér-, ber-’; 99 ‘bir’; 648 ‘ver-’), (KTS, 27 ‘ber-’; 31 ‘bir-’; 302 ‘ver-’; 303 ‘vir-’), (ÇTS, 122 ‘ber’; 123 ‘bér-’; 150 ‘bir-’; 1212 ‘vér-’; 1214 ‘vir-’).

bil-: “bilmek” (KzTS, 103), (... İnim Kül Tigin kergek boltı. Özüm sakıntım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boltı... KT K10).

(EDPT, 330 ‘bil-’), (DLT II, 22-12 ‘bil-’), (HATS, 96 ‘bil-’), (KTS, 30 ‘bil-’), (ÇTS, 143 ‘bil-’)

bilik-: “bilim, bilgi” (KzTS, 103), (... bilig bilmez kişi, ol sabıg alıp... KT G7).

(EDPT, 339 ‘bilig’), (DLT I, 89-2 ‘bilig’), (HATS, 98 ‘bilig’), (KTS, 31 ‘bilig, bilik, bilgü; 27 belü’), (ÇTS, 145 ‘bilig’).

bir-: “sayıların ilki, bu sayıyı gösteren rakam” (KzTS, 104), (... bir kişi yañılsar uguşı bodunı bişükiñe teği kıdmaz... BK K4).

(EDPT, 353 ‘bi:r’), (DLT I, 15-15 ‘bir’), (HATS, 99 ‘bir’), (KTS, 31 ‘bir’), (ÇTS, 149 ‘bir’).

bol-: “olmak” (KzTS, 91), (... Türük bodunug ança konturtumuz, ança

etdimiz. ol ödke kul kullug bolmış erti... KT D21).

(EDPT, 331 ‘bol-’), (DLT I, 36-5 ‘bol-’), (HATS, 106 ‘bol-’; 445 ‘ol-’), (KTS, 34 ‘bol-’; 204 ‘ol-’), (ÇTS, 161 ‘bol-’; 167 ‘böl-’; 862 ‘ol-’).

böri: “kurt” (KzTS, 94), (kaşım kagan süsi böri teg ermiş... KT D12).

(EDPT, 356 ‘böri’), (DLT I, 36-13 ‘böri’), (HATS, 109 ‘böri, börü’), (KTS, 36 ‘böri, börü’), (ÇTS, 109 ‘böri’).

buyruk: “buyruk” (KzTS, 97), (... birki uguşum bodunum, birye Şadapıt begler, yırta Tarkat buyruk begler... KT G1).

(EDPT, 387 ‘buyruk’), (KATS, 160 ‘buyruk’), (HATS, 114 ‘buyruk’), (KTS, 39 ‘buyruk, buyuruñ, buyuruğ’), (ÇTS, 178 ‘buyruğ, buyruk’).

<buy (u) r-uk “emir, ferman” (KBS, 189).

buz-: “bozmak, yenmek” (KzTS, 96), (... yeti yegirmi yaşına Tañut tapa süledim, Tañut bodunug buzdum... BK D24).

(EDPT, 389 ‘buz- (? bu:z-’), (DLT II, 8-26 ‘boz-’), (HATS, 115 ‘buz-’), (KTS, 39 ‘buz-’; 35 ‘boz-’), (ÇTS, 178 ‘buz-’; 165 ‘boz-’).

eki: “iki” (KzTS, 137), (... eki şad ulayu iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntum... KT K11).

(EDPT, 100 ‘éki’), (DLT I, 49-5 ‘iki’; DLT I, 182-12 ‘ikki’), (HATS, 166 ‘éki’), (KTS, 70 ‘eki’), (ÇTS, 329 ‘eki’).

el: “halk, millet” (KzTS, 137), (... бүкли çöllüg el Tabgaç Tüpüt Apar... KT D4).

(EDPT, 121 ‘él’), (KTS, 71 ‘el’), (ÇTS, 330 ‘él’).

er: “erkek, koca” (KzTS, 141), (... tirilip yetmiş er bolmış... BK D11).

(EDPT, 192 ‘er’), (DLT I, 16-17 ‘er’), (HATS, 174 ‘ér, er’; 262 ‘ir’), (KTS, 74 ‘er’; 113 ‘ir’), (ÇTS, 340 ‘er, ér’, 534 ‘ir’).

ert-: “beraberinde götürmek” (KzTS, 143), (... kaşım kagan ıt yıl onuç ay altı otuzka uça bardı. lagzin yıl bişinç ay yiti otuzka yog ertürtüm... BK G10).

(EDPT, 202 ‘ért-’), (DLT III, 425-18 ‘ert-’), (KTS, 75 ‘ert-’).

it-: “fırlamak, atılmak, sıçramak” (KzTS, 667), (... türük bodun illedük ilin içginu idmiş... KT D6).

(EDPT, 37 ‘id-’), (DLT III, 438-21 ‘id-’), (HATS, 242 ‘id-’; 245 ‘iy-’; 249 ‘id-’; 272 ‘iy-’), (KTS, id-; 103 ‘iy-’; 106 ‘id-’; 117 ‘iy-’), (ÇTS, 497 ‘id-’; 504 ‘it-’; 505 ‘iz-’).

ilgeri: “ileri, ileri doğru” (KzTS, 670), (... ilgerü kün tugsıkka birigerü kün ortuşıaru... KT G2).

(EDPT, 144 ‘ilgerü’), (KATS, 320 ‘ilgerü’), (HATS, 255 ‘ilgeri, ilgerü, ileri, ilerü’), (KTS, 109 ‘ilgeri, ilgerü, ileri, ilerü’), (ÇTS, 521 ‘ilgeri, ilgerü’).

ini: “küçük erkek kardeş” (KzTS, 671), (... Tabgaç bodun tebligın için armakçısın için inili eçili kıkşürtükün için... KT D6).

(EDPT, 170 ‘ini’), (DLT I, 93-13 ‘ini’), (HATS, 261 ‘ini’), (KTS, 112 ‘ini’ erkek torun), (ÇTS, 531 ‘ini’; 339 ‘éni’).

kel-: “1. bir yere gitmek; 2. varmak, ulaşmak” (KzTS, 225), (... yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim... BK D39).

(EDPT, 715 ‘kel- (g-’), (DLT I, 26-12 ‘kel-’), (HATS, 305 ‘kel-’, 306 ‘kél-’, 326 ‘kil-’), (KTS, 136 ‘kel-’, 148 ‘kil-’), (ÇTS, 606 ‘kel-, kél-’, 633 ‘kil-’).

kelin: “gelin” (KzTS, 226), (... ögüm katun ulayu öglerim ekelerim keliñünüm... KT K9).

(EDPT, 719 ‘kelin (g-’), (DLT I, 404-26 ‘kelin’), (HATS, 307 ‘kelin’), (KTS, 137 ‘kelin’), (ÇTS, 607 ‘kelin’, 633, ‘kilin’).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Yaygın bir inanca göre, Türkçe gel- (<kel-) kökünden gelir: kel- +-(i) n eki. Németh -n ekiyle yapılmış bir türev olarak değerlendirmiştir. Son olarak Pokrovskaya da bu etimolojiyi vermiştir (TDES, 152).

keltür-: “getirmek” (KzTS, 226), (... Tabgaç kaganta bedizçi kop kelür-tüm... BK K14).

(EDPT, 716 ‘keltür-’), (DLT II, 195-20 ‘keldür-’, DLT I, 71-18 ‘keldür-’), (HATS, 307 ‘keltür-, keltür-’, 306 ‘keldür-’, 313 ‘ketür-, kêtür-’, 327 ‘kiltür-’, 331 ‘kitür-’), (KTS, 137 ‘keltür-, keltür-’, 148 ‘kiltür-, kiltür-’), (ÇTS, 607 ‘keltür-, keltür-’, 615 ‘ketür-, kêtür-’, 634 ‘kiltür-’, 641 ‘kitür-’).

kız: “kız, genç kız” (KzTS, 342), (... men türgiş kaganka kızımın ertinju ulug törün alı birtim... BK K9).

(EDPT, 679 ‘kız’), (DLT I, 7-15 ‘kız’), (HATS, 323 ‘kız’), (KTS, 146 ‘kız’), (ÇTS, 630 ‘kız’).

Sonundaki -z sesi Çuvaşçada -r’ye çevrilmiştir. Türkçe yaz ~ Çuvaşça şur. Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede kız olarak geçer. Eski Kıpçakçada da kız biçimi göze çarpar (TDES, 241).

kir-: “1. girmek; 2. girdi sağlamak; 3. yazılmak, kaydolmak” (KzTS, 263), (... anta yana kirip türgiş kagan buyrukı Az Totokug eligin tutdı... KT D38).

(EDPT, 735 ‘kir- (g-’), (DLT II, 8-20 ‘kir-’), (HATS, 328 ‘kir-’), (KTS, 149 ‘kir-’, 87 ‘gir-’), (ÇTS, 636 ‘kir-’).

kon-: “1. konmak; 2. bir yere yaşamak için yerleşmek” (KzTS, 316), (... yazı konayın tiser, Türük bodun ölsikig... KT G7).

(EDPT, 632 'ko:n-'), (DLT III, 185-3 'kon-'), (HATS, 333 'kon-'), (KTS, 153 'kon-'), (ÇTS, 645 'kon-').

kök: "1. gökyüzü, gök, sema; 2. kayış; 3. mavi (KzTS, 243), (... üye kök teñri asra yağız yer kılıntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış... BK D2).

(EDPT, 708 'kö:k (g-'), (DLT III, 132-25 'kök'), (HATS, 340 'kök'), (KTS, 156 'kök'), (ÇTS, 654 'kök').

köl: "göl" (KzTS, 245), (... az bodun yağı boltı kara költe süñüşdümüz... KT K2).

(EDPT, 715 'kö:l (g-'), (DLT II, 79-10 'köl'), (HATS, 341 'köl'), (KTS, 157 'köl'), (ÇTS, 'köl' 655, 'göl' 402).

<*kö:- 'toplanmak'+-l

Poppe: ~ Moğ. köl ayak

Menges: ~ Moğ. göl Fulßmitte, Fluß

Doerfer: <Orta Fars. kwl pit, sink

Nişanyan: göl = ET köl (VIII) <? >OFa köl çukur, hazne (KBS, 378).

köñil: "1. gönül 2. fikir, ülkü, hayal" (KzTS, 247), (... için taşın adınçığ bediz urturtum taş tokıtdım köñülteki sabımın urturtum... KT G12).

(EDPT, 731 'köñül'), (DLT I, 152-22 'köñül'), (HATS 343 'köñül, köñkül'), (KTS, 158 'köñül', 157 'kömül'), (ÇTS, 656 'köñül', 655 'kökgü').

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (köñül). Orta Türkçede köñül 'kalp, yürek, anlayış' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da köñül (ve könül) biçimi kullanılır. Şçerbak *köñ biçiminden yola çıkmıştır. Räsänen *köñül biçimini başlangıç olarak kabul etmiştir. Kononov'a göre köke- ~ kökü- ~ kök- fiili kö- kökünden gelir. Bu fiilin Türk diyalektlerinde köküz (>gögüs), kükürök, kükrek, küktrak gibi birtakım türevleri geçer. Türkçe kö-ñ-lek ~ gö-ñ-ül türevlerinde de *kö- kökü göze çarpar. Severtyan'a göre, gönül biçimi *göñ- ~ *köñ- fiilinden – (ü) l ekiyle kurulmuştur (TDES, 62).

kör-: "görmek" (KzTS, 249), (... inim Kül Tigin kergek boltı özüm sakıntım körür közüm körmez teg... KT K10).

(EDPT, 736 'kör- (g-'), (DLT I, 373-7 'kör-'), (HATS, 345 'kör-'), (KTS, 158 'kör-'), (ÇTS, 'kör-' 658, 402 'gör-').

köz: "göz" (KzTS, 242), (... ança sakıntım közde yaş kelser... KT K11).

(EDPT, 756 'kö:z (g-'), (DLT I, 55-15 'köz'), (HATS, 349 'köz'), (KTS, 161 'köz'), (ÇTS, 661 'köz', 403 'göz', 416 'güz').

kün: "1. güneş; 2. gün, gündüz (KzTS, 258), (... sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim... BK GD).

(EDPT, 725 'kün (g-'), (DLT I, 69-26 'kün'), (HATS, 363 'kün'), (KTS, 168 'kün'), (ÇTS, 682 'kün').

kündüz: “gündüz” (KzTS, 258), (... türük bodun üçün tün udımadım күntüz olurmadım... KT D27).

(EDPT, 729 ‘küntüz’), (DLT I, 458-10 ‘kündüz’), (HATS, 364 ‘kündüz’), (KTS, 168 ‘kündüz-kündüzün’; 169 ‘küntüzün’), (ÇTS, 683 ‘kündüz’).

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *kündüz* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kündüz* biçimi kullanılır. <kün (>gün) +–düz eki (TDES, 167)

küzet-: “1. devriye gezmek, korumak; 2. gözetim altında tutmak (KzTS, 254), (... türük bilge kagan ayukuña inim kül tiginig küzedü olurtum... KT B).

(EDPT, 758 ‘köze:đ-’), (DLT II, 306-22 ‘közet-’), (HATS, 350 ‘közet-’), (KTS, 161 ‘közet-’), (ÇTS, 662 ‘közet-’, 403 ‘gözet-’).

<*küza- ‘göz kulak olmak, beklemek, kollamak’+d- (KBS, 390).

ok: “ok” (KzTS, 409), (... ak adgırığ binip oplayu tegdi bir erig okun urtı... KT D36).

(EDPT, 76 ‘ok’), (DLT I, 11-4 ‘ok’), (HATS, 441 ‘ok’), (KTS, 204 ‘ok’), 203 ‘oh’), (ÇTS, 860 ‘ok’).

on: “on, sayı” (KzTS, 412), (... On-Ok oğluña Tatıña tegi bunı körü biliñ... KT G12).

(EDPT, 166 ‘o:n’), (DLT I, 49-14 ‘on’), (HATS, 445 ‘on’), (KTS, 205 ‘on’), (ÇTS, 863 ‘on’).

orta: “orta, yarı” (KzTS, 417), (... kurıgaru күn batsıkıña yırıgaru tün ortusuñaru anta içreki bodun kop maña körür... KT G2).

(EDPT, 203 ‘ortu: (orto:)’), (DLT I, 124-6 ‘ortu’), 125-23 ‘otra’, 68-11 ‘otru’), (HATS, 447 ‘orta’, 448 ‘ortu’), (KTS, 205 ‘orta’), (ÇTS, 865 ‘orta’).

ot: “1. od, ateş; 2. güç, kuvvet (KzTS, 419), (... ança kazanıp biriki bodunug ot sub kılmadım... BK D22).

(EDPT, 34 ‘o:t (o:d)’), (DLT I, 43-11 ‘ot’), (HATS, 450 ‘ot’), (KTS, 206 ‘ot’, 203 ‘od’), (ÇTS, 866 ‘ot’).

otuz: “otuz” (KzTS, 420), (... Kül Tigin ol süñüşde otuz yaşayur erti... KT K2).

(EDPT, 74 ‘ottuz (otkoz)’), (DLT I, 142-2 ‘ottuz’), (HATS, 452 ‘otuz-ottuz’), (KTS, 206 ‘otuz’, 207 ‘ošuz’), (ÇTS, 868 ‘otuz’).

Eski Türkçede *otuz* olarak geçer. Orta Türkçede *ottuz* olarak kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmut, *ottuz*’un Yağma ilinde ‘üç (kez)’ anlamına geldiğini de bildiriyor. Altay ve Tölös diyalektlerinde *otuz* üç on adı kullanılır (üçön). Ancak, Altaycada odus (<otuz) adı da geçer. Karaçay ve Balkar diyalektlerinde *cıyırma bla on* (‘yirmi ile on’) adı kullanılır (TDES, 311).

öz-: “1. başarılı olmak, ileri geçmek; 2. ilerlemek, geçmek” (KzTS, 406), (... boltaçı erti oza yana keligme süsin agıttım... BK D31).

(EDPT, 279 ‘o:z-’), (DLT I, 173-16 ‘oz-’), (HATS, 453 ‘oz-’), (KTS, 207 ‘oz-’), (ÇTS, 870 ‘oz-’).

ökin-: “pişman olmak, üzölmek” (KzTS, 426), (... alp er biziñe tegmiş erti antag ödke ökünüp Kül Tiginig az erin irtürü ittımız... KT D40).

(EDPT, 111 ‘ökün- (ökön-’), (DLT I, 203-9 ‘ökün-’), (HATS, 458 ‘ökün-’), (KTS, 210 ‘ökün-’), (ÇTS, 873 ‘ökün-’).

öl-: “ölmek, vefat etmek” (KzTS, 426), (... ol at anta tüşdi izgil bodun ölti... KT K4).

(EDPT, 125 ‘öl-’), (DLT I, 15-1 ‘öl-’), (HATS, 458 ‘öl-’), (KTS, 210 ‘öl-’), (ÇTS, 873 ‘öl-’).

öli-: “ölü, ölmüş” (KzTS, 427), (... ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertigiz... KT K9).

(EDPT, 142 ‘ölüg’), (DLT I, 15-1 ‘ölüg’), (HATS, 459 ‘ölüg’), (KTS, 211 ‘ölüg’, 210 ‘ölü-öli’), (ÇTS, 874 ‘ölüg’).

ötin-: “istemek, rica etmek” (KzTS, 434), (... Kaganım ben özüm Bilge Tunyukuk ötüntük ötünçümin eşidü berti T G I 8).

(EDPT, 62 ‘ötün-’), (DLT I, 376-12 ‘ötün-’), (HATS, 465 ‘ötün-’), (ÇTS, 881 ‘ötün-’).

öz-: “öz, kendi” (KzTS, 423), (... men özüm kagan olurtukuma yir sayu barmış bodun... KT D27).

(EDPT, 278 ö:z), (DLT I, 45-16 ‘öz’), (HATS, 466 ‘öz’), (KTS, 214 ‘öz’), (ÇTS, 882 ‘öz’).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede öz olarak geçer. Eski Kıpçakçada da öz biçimi kullanılır. Brockelmann’a göre, Türkçe ö-‘verstehen’ kökünden -z ekiyle kurulmuş bir türevdir. Türkçe öz’ün Moğolca karşılığı sorunu karışıkır. Gombocz Türkçe öz’ü Moğolca *ürü* biçimiyle karşılaştırmıştır. Ramstedt de Moğolca *örü* ‘Brust’ biçimiyle birleştirmiştir. Poppe de Ramstedt’in görüşüne katılmıştır. Räsänen Poppe’nin ve Ramstedt’in birleştirmelerine yeni bir şey katmamıştır. Türkçe *öz*’ün Moğolca karşılıklarını Ligeti özenle tartışmıştır. Ligeti *öz*’ün Moğolca karşılığı olarak *öger*, *öber*, *öbesün* biçimlerini vermiştir. Ligeti gibi, Pritsak da Moğolca *öber* biçimi üzerinde durmuştur. Doerfer bu yoldaki birleştirmeleri titizlikle değerlendirmiştir. Ona göre, Moğolca *örö* Ana Türkçe **örë* biçiminden çıkmış olabilir (TDES, 318).

sansız-: “sayı, hesap” (KzTS, 466), (... kök teyeniñ sansız kelürüp kop kottı... BKT G12).

(EDPT, 842 ‘sansız’), (KATS, 657 ‘sansız’), (HATS, 502 ‘sansız’), (KTS, 226 ‘sansız’), (ÇTS, 949 ‘sansız’)

siñli: “küçük kız kardeş” (KzTS, 508), (... siñilim kunçuyug birtimiz... KT D20).

(EDPT, 839 ‘siñi:l’), (DLT I, 457-24 ‘siñil’), (HATS, 524 ‘siñil’), (ÇTS, 99 ‘siñli-siñil’).

sök-: “sökme, dikişi ayırmak” (KzTS, 489), (... sünüg batımı karıg söküpken kögmen yışıg toga yorıp Kırkız bodunug uda basdımız... KT D35).

(EDPT, 819 ‘sök-’), (DLT II, 22-2 ‘sök-’), (HATS, 530 ‘sök-’), (KTS, 240 ‘sök-’), (ÇTS, 1003 ‘sög-, sök-’).

su: “1. su; 2. deniz, akarsu (KzTS, 490), (... eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz kalmazun tiyin az bodunug itip... BK D16).

(EDPT, 783 ‘su:v’), (DLT I, 15-20 ‘suw’, DLT III, 427-19 ‘suf’), (HATS, 532 ‘su’, 536 ‘suv-suw’), (KTS, 242 ‘su-suf’, 243 ‘suv’), (ÇTS, 1004 ‘su’, 1006 ‘suf’, 1012 ‘suv-suw’).

tik-: “dikiş yapmak, dikmek, ağaç dikmek, bina yapmak” (KzTS, 572), (... Kırkız kaganıg balbal tikdim... KT D25).

(EDPT, 476 ‘tik- (d-’), (DLT II, 20-28 ‘tik-’), (HATS, 592 ‘tik-’), (KTS, 275 ‘tik-’, 61 ‘dik-’), (ÇTS, 1126 ‘tik-’).

tiri: “diri, canlı” (KzTS, 575), (... bunça yeme tirigi küñ boltaçı erti... KT K9).

(EDPT, 543 ‘tirig (d-’), (DLT III, 333-11 ‘tirig’), (HATS, 595 ‘tiri, tirig, tirik, tiriğ’, 149 ‘dirik’, 150 ‘dirü’), (KTS, 277 ‘tiri-tirig’, 62 ‘diri’), (ÇTS, 1134 ‘tiri, tiriğ, tirigley’, 1135 ‘tirigli, tirik’).

Eski çağlardan başlayarak kullanılır (tirig). Orta Türkçede tirig olarak geçer. Eski Kıpçakçada tiri biçimi kullanılır. Türkçe *tir- kökünden geldiği anlaşılıyor (TDES, 114).

tiril-: “dirilmek, canlanmak” (KzTS, 575), (... keligme süsin ağıttım üküş ölteçi anta tirilti... BK D31).

(EDPT, 547 ‘tiril- (d-’), (DLT II, 127-2 ‘tiril-’), (HATS, 595 ‘tiril-’, 149 ‘diril-’), (KTS, 277 ‘tiri-, tirik-, tiril-’, 62 ‘diril-’), (ÇTS, 1135 ‘tiril-’, 285 ‘deril-’, 1133 ‘tirel-’).

toğuz: “dokuz” (KzTS, 538), (... ögsüz akın binip tokuz eren sançdı... KT K9).

(EDPT, 474 ‘tokku:z (d-’), (DLT III, 127-14 ‘tokuz’), (HATS, 599 ‘toğuz’), (KTS, 279 ‘toğuz, toğkuz, toğuz, şöğuz’, 63 ‘doğuz-doğuz’, 259 ‘tağuz’), (ÇTS, 1144 ‘tok (k) uz’).

tok: “tok, karnı tok” (KzTS, 540), (... türük bodun tok arkuk sen āçar tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen... BK K6).

(EDPT, 464), (DLT I, 79-5), (HATS, 598), (KTS, 279 ‘toğ – şoğ’), (ÇTS, 1142).

töbe: “tepe, doruk, zirve” (KzTS, 546), (... ögüm İlbilge Katunug tenri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş... KT D11).

(EDPT, 436 ‘töpü: (töpö:’), (DLT I, 309-16 ‘tüpü’), (HATS, 603 ‘töpe’, 583 ‘tepe’), (KTS, 282 ‘töpe’, 59 ‘depe’, 267 ‘tebe’, 270 ‘tepe’), (ÇTS, 1154 ‘töpe’, 1096 ‘tebe’, 1111 ‘tépe-tepe’, 1124 ‘tibe’, 1132 ‘tipe’, 1160 ‘tupā’, 1172 ‘tüpe’).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*töpü*). Orta Türkçede *töpö* ‘tepe’ olarak geçer. Eski Kıpçakçada *tepe*, *töpe* biçimleri göze çarpar. Kökenini bilmiyoruz (TDES, 402).

tört: “dört” (KzTS, 549), (... tört buluğ kop yağı ermiş... KT D2).

(EDPT, 535 ‘törtünç’), (DLT I, 132-6 ‘tört’), (HATS, 604 ‘tört’, 152 ‘dört’), (KTS, 282 ‘tört’, 64 ‘dörd, dört, dörüd’, 65 ‘dörüt’, 288 ‘türt’), (ÇTS, 1154 ‘tört’).

Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede tört olarak geçer. Eski Kıpçakçada tört, dört biçimleri göze çarpar. Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *dörben* biçimiyle birleştirilmiştir. Schmidt’e göre bu birleştirme kuşkuya yer vermeyecek kadar açıktır. Ramstedt, Räsänen, Poppe gibi yazarlar da bu birleşmeyi dile getirmişlerdir. Bu birleştirmeyi Doerfer de olası görmüş, Ana Türkçe **dör* biçiminin Moğolca dör ile karşılaştırılabileceğini yazmıştır (TDES, 121).

tut-: “elle tutmak, yakalamak” (KzTS, 558), (... binip oplayu tegdi az elteberig tutdı... KT K3).

(EDPT, 451 ‘tut-’), (DLT I, 63-8 ‘tut-’), (HATS, 607 ‘tut-’), (KTS, 285 ‘tut-’), (ÇTS, 1165 ‘tut-’).

tümen: “tümen” (KzTS, 563), (... Tabgaç Oñ Totok beş tümen sü kelti... BK D25).

(EDPT, 507 ‘tümen’), (DLT I, 233-26 ‘tümen’), (HATS, 611 ‘tümen’), (ÇTS, 1171 ‘tümen’).

tün: “gece” (KzTS, 563), (... Türük bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmıdım... KT D27)

(EDPT, 513 ‘tün (d-’), (DLT I, 82-14 ‘tün’), (HATS, 611 ‘tün’), (KTS, 287 ‘tün’, 67 ‘dün’), (ÇTS, 1171 ‘tün’).

tüzel-: “düzelmek, onarılmak, iyileşmek” (KzTS, 560), (... bu yirde oluru Tabgaç bodun birle tüzültüm... KT G5).

(EDPT, 575 ‘tüzül- (d-’), (DLT II, 127-14 ‘tüzül-’), (HATS, 615 ‘tüzel-’), (KTS, 289 ‘tüzel-, tüzen-’, 68 ‘düzel-’), (ÇTS, 1176 ‘tüzel-’, 1177 ‘tüzül-’).

ulu: “ulu, yüce” (KzTS, 585), (... ulug oglum agrıp yok bolça Kug, Seşünüg, balbal tike birtim... BK G9).

(EDPT, 136 ‘uluğ’), (DLT I, 51-16 ‘uluğ’), (HATS, 622 ‘ulu, uluğ’, 623 ‘uluğ’, 621 ‘ulıg’), (KTS, 292 ‘ullu, ulu, uluğ’), (ÇTS, 1183 ‘ulı, ullı, ulu, uluğ’, 1184 ‘uluğ?’).

Sonuç olarak, incelediğimiz *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*’ndeki Kazak Türkçesinde kullanılan Eski Türkçe kelimelerin birçoğunun hiçbir değişikliğe uğramadan aynen kullanıldığı; bar, bay, buyırık, ilgeri, ini, kün, orta, oz, sansız, ayt-, arıl-, aya-, basın-, bar-, buz-, ert-, kör-, tiril- vb. bazılarının ise küçük ses değişikliklerine uğrayarak kullanıldığı tespit edilmiştir. bilik~bilig, it- ~ id-, kelin~kelin, keltir- ~ keltür-, kündiz ~ küntüz vb.

Kısaltmalar

BK D: Bilge Kağan Doğu Yüzü

BK G: Bilge Kağan Güney Yüzü

BK GD: Bilge Kağan Güneydoğu Yüzü

BK K: Bilge Kağan Kuzey Yüzü

BK G: Bilge Kağan Güney Yüzü

ÇTS: *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*

DLT: *Divanü Lûgat-it-Türk*

EDPT: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*

HATS: *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*

KATS: *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*

KBS: *Köken Bilgisi Sözlüğü*

KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*

KT B: Kül Tigin Batı Yüzü

KT D: Kül Tigin Doğu Yüzü

KT G: Kül Tigin Güney Yüzü

KT GB: Kül Tigin Güneybatı Yüzü

KT K: Kül Tigin Kuzey Yüzü

KzTS: *Kazak Türkçesi Sözlüğü*

T G I: Tunyukuk Güney Yüzü Birinci Taş

T B II: Tunyukuk Batı Yüzü İkinci Taş

TDES: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*

Kaynakça

- ATALAY, Besim (1986), *Divânü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon C I-II*, Wiesbaden.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- GABAIN, A. Von. (1941), *Alttürkische Grammatik*, Leipzig.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Köken Bilgisi Sözlüğü A-N, O-Z*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HARTMANN, Martin (1331), “Divânü Lugâti’t- Türk’e ait Birkaç Mülâhaza”, *Milli Te-tebbular Mecmuası*, Sayı: 4 Eylül-Ekim.
- KOÇ, Kenan-BAYNİYAZOV, Ayabek-BAŞKAPAN, Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), *Divânü Lugâti’t- Türk Grameri- I İsim*, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları.
- NİŞANYAN, Sevan (2002), *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, Adam Yayınları.
- PARLATIR, İsmail-GÖZAYDIN, N.-ZÜLFİKAR, Hamza (1998), *Türkçe Sözlük C I-II*, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- Tarama Sözlüğü*, 1963-1972, C 6, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talât (2010), *Orhon Yazıtları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2003), *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul, Yıldız Dil ve Edebiyat.
- TOPARLI, Recep-VURAL, Hanifi-KARAATLI, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, Suat (2012), *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Konya, Eğitim Kitabevi.
- (2012), *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya, Eğitim Kitabevi.
- (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya, Eğitim Kitabevi.

